

A katalógusszerkesztésről*

A katalógusszerkesztő csak addig pihen nyugton (babérjain), amíg a mondott katalógus nem jelenik meg.

Elméletileg.

Gyakorlatilag egyetlen perc pihenőt sem ad neki a szerkesztés utáni látszólagos tűzszünet, hiszen rengeteg aggály szítja, szíjja kebelét: milyen lett a kötet? Vajon kimaradt-e valamely nagyon fontos tétel? Pontosak a besorolt és rendbe szedett adatok? Egyáltalán rend, áttekinthetőség uralkodik-e a kötetben? Miféle szarvashiba bóg a katalógus rengetegében, s ki lesz az az undok-szerencsés vadász, aki ismertetőjében (a kötethez fűzött kritikájában) kilövi majd mint értékes trófeát?

Az ám, lesz-e a könyvre, munkára egyáltalán reflexió, visszatükrözés – hatás, felszisszenés, elismerés, dicséret, elmarasztalás? Miként vélekedik majd a szakma, a szélesebb, a könyvtárhoz kötődő, ún. értő közönség, a *jövendő és célba vett serege/egyedei, bár egyetlen egy egyedcskéje?*

Milyen visszhangot vált ki, hogyan fogadják, kérik, megrendelik, benne lesz-e a hivatkozások dzsungelében, használják-e majdan más könyvtárakban, gyűjteményekben modellként, forrásanyagként? Szidják tán és csepülnek? Elrettentő példa gyanánt idézik a könyvtárosi egyetemek, szaktanfolyamok hallgatói előtt?

Minden lehetséges. Még az is, hogy valakinek tetszik, elégedetten mázsálja, és jó forgatni, nézni, őrizgetni a könyvtárak szabadpalcán.

Elhangzik (sőt már el is hangzott) kritikaként főleg a sietősebb és/vagy fiatal(abb)olvasók részéről, miért nem kerül ez CD-re, internetre, holott akkor a keresés könnyebb és egyszerűbb, kisebb helyen elfér, egyszerűbben kezelhető a rengeteg értékes adat, járulék, index, hivatkozás, kereszthivatkozás, utalás és sejtetés stb. Csupa jogos és helytálló észrevétel, amelynek azonban rögtön nyakát kellett volna szakasztania még az előszóban. A szerkesztő kötelessége lett volna

elmondani, hogy a katalógus a papíralapú információhordozókat tekintette az ideálisnak; olyan társadalmi megrendelésből készült, melynek struktúrája hagyományos stb. Avagy illett vón' töredelmesen bevallani, hogy mielőtt a kötetet egyáltalán CD-sítette volna, elszállt a számítógép winchestere.

De elég már a lányos zavarból, szepegésből, hiszen a szakma előtt ismeretes, hogy a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtár anyaga végre húszévi keresgélés és nekiiramodás, munka, félretevés, törlés és betoldás, átírás és tüzetes adatösszevetés, konfrontáció, könyvről könyvre lépegetés, katalógusokkal megtámogatott kutatás, felfedezések és kiábrándulások után kilencszáznál több oldalon, két kötetben megjelent *Catalogus Librorum Secimo Saeculo Impressorum Bibliothecae Teleki-Bolyai Novum Forum Siculorum* egyszerű cím alatt Marosvásárhelyen, még 2001-es impresszummal, 2002 lelegején. Éppen a könyvtáralapítás kétszázadik évfordulójának előestéjén.

Lezajlott közben az említett emlékezéssorozat, megjelent az évfordulós ülésszak közleményeinek kötetbe gyűjtött változata, a *Teleki Téka Emlékkönyv*, melyben a könyves belvilágunk legismertebbjei közül jó néhányan rangos tanulmánnyal szerepeltek. A hazai régikönyvesek közül csak *Jakó Zsigmond* neve hiányzott, s az azóta sajnálatosan fiatalon elhunyt *Tonk Sándor* kitűnő bevezető tanulmánya jelölte ki az erdélyi értelmiségtörténeti kutatások jövődjé irányait. Ezeknek a munkálatoknak szerves tartozéka a történetileg kialakult neves könyvtárak állományának feltárása, a hozzáférhető adatforrások közé történő besorolása, a kutatások többréteges közzététele, a címléírások mellett a példányi sajátosságok kivetítése is.

Mi sem egyszerűbb, mint azt mondani: „nos, hölgyeim és uraim, kár tovább az időt elpancsolni, tessék nekilátni a további munkákhoz, újabb katalógussal előrukkolni belátható időn belül”.

És a láthatatlan könyveknek, mely oldalba bök, sajnos igaza van. Nem lehet többé kifogás, mint az eltelt húsz év alatt, hogy nincs papír, halovány, rongyos az írógép szalagja, nincs, elfogyott, nem ad

*Elhangzott a romániai magyar könyvtárosok tanácskozásán, Illyefalván, 2003. augusztus 26-án

a raktár. Rengeteg számítógép került időközben, vannak megfelelő adatkezelő programok is. Az sem mondható, hogy nincs előttünk használható minta. Ember is akad, az alkotáshoz szükséges emberi és pszichés, munkahelyi környezeti tényezők is kedvező csillagállás alatt szerveződtek körénk.

Szóval elkészült a XVI. századi, Vásárhelyen őrzött nyomtatványok összeírása, tetszetős külsővel megjelent a kötet két tomusban, volt propaganda is: bemutató, ajándékozás, árusítás, küldtünk a jelentősebb könyvtáraknak tiszteletpéldányt, kaptunk vállonveregető dicséretet is – szóban, s ígéretet, hogy írnak is róla a szaksajtóban, nem a napilapok érdekesség oldalain... Ám egyelőre ott tartunk, hogy még nincs a szakmai oldalról megfelelő visszajelzés.

Visszhangtalanok lennének? Miénk az isteni tökéletesség virtusa? Avagy hallgatni kell tapintatosan, mert az okkal-joggal elmarasztalható alkotókat, szerkesztőket megütné a guta?

Nem hiszem. Bizalommal töltött el az a tudat, hogy más kötetekről, hasonló vagy azonos témájú katalógusokról már megjelentettek szakvéleményt a közelmúltban, sőt a későbbben napvilágot látott *Teleki Téka Emlékkönyvről* is megszületett, nyomtatásban olvasható a *Magyar Könyvszemlében* egy terjedelmes vélekedés.

Előttünk a feladat, hogy ezentúl a téka (igazából a tékában található gyűjtemények) XVII. században megjelent nyomtatványait hasonló avagy jobb és teljesebb kötetekben, katalógusban szedjük betűsorba és tárjuk fel a kutatás számára.

A XVII. századi állomány legalább kétszerese az egy századdal korábbi kiadványok összességének, vagyis mintegy hat-hétezer címről van szó előzetes becsléseink szerint. A három nagy törzsgyűjteményben jelentős és jóval karakteresebb a XVII. századi anyag. Jellegzetességeik onnan fakadnak, hogy a történeti kialakulás körülményeit és a kialakítók választásait, preferenciáit jobban és érzékenyebben viselik magukon, mint a XVI. századiak vagy az ősnymtatványok. Ugyanis gyűjteményeink gyökerei, forrásvidéke a XVII. századba mélyen és hosszan belenyúl, illetve az első erdélyiek (magyarországiak), akik e könyveket megszerezték, megvásárolták, számításaink szerint átlagosan tíz-tizenöt évvel a megjelenést követően már birtokában voltak a kiadványnak. Ez azt jelenti, hogy a régebbi kiadványok mellett, melyeket szintén megvásároltak, a XVII. századi kortárs könyveket még viszonylag frissiben, me-

legében olvashatták. Erről tanúskodnak a tulajdonosok bejegyzései, a beszerzés, bekötés időpontjának megjelölésével. Emellett ezek a könyvek (tömegükben egy tulajdonos esetében) már világosan tükrözik gazdájuk felekezeti hovatartozását, világnézeti tájékozottságát, olvasmányigényét, ízlését, a modernségre való nyitottságát, azt, hogy tudatosan törekedett-e a könyvtára kialakítására vagy azt vásárolta, amit a véletlen elébe sodort.

Választ kapunk a könyvek beszerzésének forrásaira: peregrináció, kolostori kikölcsönzés (ad usum típusú bejegyzések), könyvvásárlás hagyományokból, vásárokon, iskolák tanulói csereberélnek egymás között, adják át évjáratról évjáratra a könyvet, ajándékozás, hódolattétel, iskolai-főiskolai jutalmazás, öröklés stb. Még a hazai könyvvásárlási szokások is felbukkannak olykor, nem is beszélve az ajándékozás alkalmairól. A XVII. századi könyvek bejegyzéseit olvasgatva azt tapasztaljuk, hogy a könyv Erdélyben is a nélkülözhetetlen személyi könyvtár része volt egy meghatározott értelmiségi-hivatalnok csoport (régteg) számára. Használt, keresett darabok, amelyek hasznát a bejegyzések gyakorisága vagy teljes elmaradása, a címlapok teleírottsága, sérültsége (olykor sajnos hiánya), vagyis az állaguk mutatja mindennél ékebben.

Könyveink – eleddig az egykori Református Kollégium tanári nagykönyvtárának és az ún. vegyes állomány könyveinek 65 százalékát dolgoztuk fel (mintegy 3500–4000 tételt) – könnyebben azonosíthatók címlapjuk alapján. Ámbár a század nagy politikai drámái (pl. az angol polgári átalakulás, a harmincéves háború) rengeteg álneves szerzőjű, feloldhatatlan névrövidítésű auktorral és helységgel is megörvendeztetik a bibliográfust. Többel, mint a reformáció kora (mennyeségileg), s feladatunk is nehezebb, mert míg a XVI. század antikváíránt töretlen volt az érdeklődés az utóbbi háromszáz év alatt, addig a XVII. század valahogy félárnyékban maradt. Az általunk látott katalógusok vagy el sem jutnak a XVII. századig, vagy csak bizonyos számú nyomtatványt tudnak felölelni.

Természetesen mennyiségileg óriásit ugrott a könyvkiadás, főleg a közép-európai vált sűrűvé, áttekinthetetlenül szerteágazóvá. (Ezt nem követte lényeges minőségi javulás, sőt, mintha a könyvek külsőné visszaesett volna a tömegtermelés hatására, a nyomdászat egyeduralmódása miatt.) A kiadók óriási változatosságot teremtettek a pi-

acon tematika és alak, kiadás és kommentár, szerző és szerkesztő tekintetében, és mindent megjelentettek. Ezért aztán a nemzeti katalógusok XVII. századi tételeit – ott, ahol a nyomdászat prosperáló iparág, fontos alkatrésze a propagandagépezetnek, a tudatalakításnak, a közvélemény befolyásolásának – fölöttébb nehéz mindent kimerítő exhaustive katalógusba szedni. Az RMNY, mely lemond a külföldi nem magyar nyelvű hungaricumok kiadásáról, 1655-nél áll, bizonyára a további kötetek is készülnek, ezért a folytatáshoz a jó öreg Szabó Károly nélkülözhetetlen marad. Az RMK III. kötetéhez kapcsolódó kiegészítések öt füzete derék munka, tűzoltásnál jóval több, ámbátor korántsem meríti ki a magyarok és hungarus alattvalók nem Magyarországon megjelentetett 1701 előtti irományainak sorát.

Jöcher örökbecsű szerző lexikona, a *Gelehrten-Lexikon* négy kötete továbbra is nélkülözhetetlen segédkönyvünk marad. Becsületesen felsorolja egy szerző munkáit, már amennyit ő és munkatársai a XVIII. század derekáig felderítettek, elegendő fogódzkodót ad az életrajzi adatok tekintetében, hogy elválaszthassuk az azonos nevű szerzők munkáit egymástól.

Néha még segít a szerző nevének kialakításában, az egységes és legismertebb szerzőnév fellelésében, máskor azonban kétségek között hagy, s úgy látszik, hogy a külföldi (jóval nagyobb adatbázissal kérkedő/szerénykedő) kollégák sem tudnak eligazodni: ahány könyvtárjegyzék, katalógus, annyiféle szerzőnév. Van, aki a XVII. század erőteljes nemzeti jellegére alapozva minden ius-os családnévű szerzőt visszanevetesít, -franciásít, -lengyelesít (Sturm – Sturm, Wiswmius – Wiesheim stb.), mások viszont szentül őrzik azt a nevet, amit a címlapon lelnek, holott tudják, hogy a szerző – mondjuk – spanyolul írt inkább és neve latinosított alakja nem is tőle, hanem külhoni kiadói utókorától származik. E tekintetben sajnos a szerzők felszaporodása miatt a különben hihetetlenül jó Világirodalmi lexikon tizenkilenc kötete sem csillapítja lázas keresésünket. No igen, angol szerzők esetében, ha szerencsénk van, ott a Britannica, a franciákhoz a Grande Larousse stb., de a nemzeti és akadémiai, egyetemi könyvtárakban véges az információforrás lexikoni alakja. Marad az internet, meg a folyamatban levő, el-elakadó szerzőnév katalógusok kiadásai, fasciculusai, amennyiben hozzá tudunk férni.

A címleírás még komplikáltabb. Túl az egyszerűsített változaton, amikor abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy egy konvencionális címmel is megfejtethjük az egyedi, eltérő kiadói címvariánst, ugyanannak vagy vélhetően ugyanannak a címnek számtalan változata van forgalomban. A kiadó kénye-kedve szerint változtatja, betold, elvesz a címből, más szavakkal mondja el ugyanazt, valamit látszólag indokolatlanul kiemel, s ember legyen a talpán, aki ezekből a variánsokból kiokoskodik, melyik az eredeti (ha Jöcher lexikona is csak tapogatózik), a legvalószínűbb, hogy aztán az egymást követő kiadások a katalógusban is lehetőleg egy helyen, egymás után sorakoztatva kerüljenek feltüntetésre. Gyakran indokolatlanul jelenik meg a javított, bővített, lényegesen átdolgozott kiadás megjelölés a címnyegyedben. Inkább csak vevőcsalogató fogás volt. Máskor a második vagy hatodik kiadás nem az első megjelenéstől (az ősbemutatótól) számított editiót jelzi, hanem az egy kiadón belüli kiadások (variánsok) számát. Legbölcsebb, ha el-tüntetjük katalógusunkban ezt a megjegyzést, abban a reményben, hogy akad majd valaki, aki ezek között megállapítja egyszer a távoli jövőben a valódi sorrendet.

A szerkesztők, kiadók, fordítók, átdolgozók, kommentárok, dedikálók, előszóírók, tézist védő defensorok felfedése, közzététele a leírásban egyéniíti a kiadást. Feltüntetésüket fontosnak tartjuk, hiszen gyakran csak ezeknek a közreműködőknek a kivetítésével tudjuk szétszálazni az olyan egy időben, egy helyen megjelent „sikerkönyveket” (például az örökzöld ókori szerzőkét, mint Caesar, Ovidius, Titus, Livius, Xenophon), amelyeket hajlamosak lennénk első pillantásra ugyanazon könyv két példányának látni.

A XVII. században nem ritka az sem, hogy bizonyos kiadók alkalmilag összeállnak, közösen jelentetnek meg nagyobb és fontosabb műveket, melyeket aztán, aszerint, hogy az egyes kiadók hol teszük pénzzé a kötetet, csak az egyik, a saját nevük alatt publikáljanak, kiküszöbölve a társak megnevezését. Különösen a katolikus és protestáns kiadások esetében figyelhető meg ez a kettősség.

Javaslatunk a külön-külön leírás, jelezve akár a megjegyzések rovatban a tételek közötti apró, formális, mégis lényeges eltéréseket.

Az alkalmazott nyomdatechnika, a papír minősége, a kötés milyensége, ha semmilyen más adat nem áll rendelkezésünkre, elég biztonsággal

igazít el a nyomtatás századát illetően. Egyszerű logikával is kiszűrhetjük, a szerző életrajzi adatait figyelembe véve, ha a kötet még a XVI. század végén vagy csak az általunk vizsgált század elején látott napvilágot legkorábban. Ugyanez vonatkozik az „időtlen” szerzőkre is, a közreműködők életrajzában, az előszó keltének, a nyomtatási engedély dátumának ismeretében is meghatározhatjuk a kiadás hozzávetőleges idejét. Segíthet a kötéstáblákra sajtolt supra-libros évszáma, a non post quam időhatár felállításával.

Katalógusunk, figyelembe véve a XVI. századi antikvák katalógusának tapasztalatait és tartalmi felépítését, tartalmazni fogja az elérhető könyvészeti referenciák mellett a tulajdonosok felsorolását, a kibetűzhető possessorokat. Akár sorrendbe is állíthatjuk őket, ha a nevek mellett és az adatsorokban évszám is található, vagy tudjuk, az (erdélyi) tulajdonos nagyjából mikor volt élete virágában. A csonka, hiányos, apokrif, pseudonim kiadások időhöz kötésében ez szintén segíthet. (Ugyanolyan non ante quam hatállyal, mint az ex libris, a supra-libros stb. esetében.)

Amint ez már lenni szokott, a tételek teljes feltárása után kiugranak az azonos példányok, amelyeket csupán egyszer, egy helyen írunk le, s a megjegyzések rovatban tüntetjük fel a példányok egyediségét. A Teleki Téka gyűjteményében sok a másod- és harmadpéldány ugyanazon művekből, ami egyben jelzi azt is, hogy melyek voltak a legkeresettebb könyvek egy adott korszakban, vagy hosszú távú tendenciákra utal az ízlésben, oktatásban, egyházi életben, értelmiségi képzésben.

Ugyancsak a *duplumok* felfedezésével sikerül sokszor a címlap nélküli, csonka és rongált példányokat is azonosítani, azaz rájönni arra, hogy egészen más vagy ugyanazon könyvvel van-e dolgunk, habár egyiknek a papírja időközben megsárgult, elrongyolódott, barbárul körbevágták az újrakötések során, tintával ki- és behúzógtak passzusokat az egymással feleselő régi nebulók, papok, vitatkozó elmék. Mindig a legépebb példányt tekintjük a leírás alapjának, ahogy ez természetes, s a csonkák között is rangsorolunk.

Egy-egy XVII. századi katalógus elkészültét számos felfedezés közzététele kíséri, s legalább ugyanannyi kérdőjel. A tételek meghatározása látószólag bizonyosabb, mint az ősnymtatványoké vagy a kéziratoké, de a módszert minden esetben magunknak kell megkeresnünk, felfedeznünk. S mert hiányoznak a nagy katalógusok, gyakran

járunk feltöretlen szűzföldeken, gyakran reánk fognak hivatkozni az utánunk következők. Folyománya: egyúttal mi leszünk számos makacs tévedés ősforrása is. Nincsen két egyforma könyv és két tökéletesen azonos eset, hogy a szakma egyik közhelyes igazságát idézzem.

Ne keseredjünk el. A régi könyvek pora, szépsége, vaskossága, kecsessége, tartalma, a bejegyzések annyi meglepetést hordoznak, hogy efféle katalógussal és a belőle felmagzó irodalommal (kommentárokkal, publikációkkal) nyugodtan megalapozhatjuk és betölthetjük akár harminc munkás esztendő teljes terjedelmét, doktori kalapot szerezhetünk belőle, a professzori méltóság birtokába juthatunk. Ennek feltétele a kitartás és a szorgalom, a találékonyság, a munkaszeretet és a munkatempó helyes megválasztása, jó szemüveg és fényforrás, gépesítés, tapasztalatgyűjtés, ügybuzgalom stb. Na és persze az, hogy elegendő számú régi könyv álljon rendelkezésünkre. A Teleki Könyvtár ez utóbbit igazán nem nélkülözi.

Sebestyén Mihály

A Magyar Elektronikus Könyvtár szolgáltatásai látássérült felhasználók számára és az XML-formátum szerepe

A Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK) – átgondolva látássérült olvasóinak helyzetét – új, összetett felületén kívül egyszerűbb belépési oldalt, letöltésre pedig egyszerű text-formátumot kínál, valamint on-line felolvasási lehetőséget az erre alkalmas dokumentumokra.

Az on-line felolvasás és a text-formátum kiindulópontja egyaránt az XML-formátum. Tekintve, hogy ezek kialakítása nagy munka, igyekeztünk minél szabványosabb formában, a Text Encoding Initiative (TEI) alapján elkészíteni, hogy később már gépi konverzióval kinyerhető legyen az e-book vagy kielégíthető legyen más, időközben felmerülő igény.

Előzmények

A hálózati technológiák fejlődése a vak és csökkentlátó felhasználók számára kedvezőtlen irányba fordult a grafikus felületek térhódításá-